

वीरेन्द्रबहादुर शाहको जीवनी,
व्यक्तित्व र कृतित्व

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक
शास्त्र सङ्काय नेपाली केन्द्रीय विभागअन्तर्गत
एम.ए. दोस्रो वर्षको दसौं
पत्रको प्रयोजनका लागि
प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधार्थी

दुर्गादेवी न्यौपाने

नेपाली केन्द्रीय विभाग

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, कीर्तिपुर

२०६३/२०६६

वीरेन्द्रबहादुर शाहको जीवनी,
व्यक्तित्व र कृतित्व

शोधनिर्देशक

केशव सुवेदी

प्राध्यापक

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र

सङ्काय नेपाली केन्द्रीय विभागअन्तर्गत एम.ए.

दोस्रो वर्षको दसौं पत्रको

प्रयोजनका लागि

प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधार्थी

दुर्गादेवी न्यौपाने

नेपाली केन्द्रीय विभाग

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, कीर्तिपुर

२०६३/२०६६

शोधनिर्देशकको मन्तव्य

‘वीरेन्द्रबहादुर शाहको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्व’ शीर्षकको यो शोधपत्र दुर्गादेवी न्यौपानेले मेरा निर्देशनमा तयार गर्नुभएको हो । उहाँको यस शोधकार्यसँग म सन्तुष्ट छु र यसको आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि सिफारिस गर्दछु ।

.....
केशव सुवेदी

प्राध्यापक

नेपाली केन्द्रीय विभाग

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

कीर्तिपुर

मिति:

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र
सङ्काय, नेपाली केन्द्रीय विभाग
कीर्तिपुर, काठमाडौं

स्वीकृति - पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्कायअन्तर्गत
नेपाली केन्द्रीय विभागका छात्रा दुर्गादेवी न्यौपानेले स्नातकोत्तर तह (एम्.ए.)
दोस्रो वर्षको नेपाली विषयको दसौं पत्रको प्रयोजनका लागि प्रस्तुत गर्नुभएको
'वीरेन्द्रबहादुर शाहको जीवनी व्यक्तित्व र कृतित्व' शीर्षकको शोधपत्र
स्वीकृत गरिएको छ ।

क्र.सं.	नाम	हस्ताक्षर
१.	प्राध्यापक राजेन्द्र सुवेदी	(विभागीय प्रमुख)
२.	प्राध्यापक केशव सुवेदी	(शोधनिर्देशक)
३.	नरेन्द्रराज प्रसाईं	(बाह्य परीक्षक).....

मिति:

कृतज्ञता-ज्ञापन

‘वीरेन्द्रबहादुर शाहको जीवनी व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन’ शीर्षकको प्रस्तुत शोधपत्र मैले त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्कायअन्तर्गत स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको दसौं पत्रको प्रयोजनका लागि आदरणीय गुरु प्रा. केशव सुवेदीज्यूको निर्देशनमा तयार पारेकी हुँ । आफ्नो अध्ययन, अध्यापन, लेखन तथा सामाजिक व्यक्तित्वको भूमिका निर्वाह गर्दा गर्दै पनि यो शोधपत्र तयारीका सन्दर्भमा स्नेहपूर्वक, समुचित निर्देशन तथा विविध ज्ञानवर्धक सल्लाह र सुझाव दिएर सहयोग गर्नुहुने श्रद्धेय गुरु प्रा. केशव सुवेदी प्रति म सदा ऋणी रहने छु ।

प्रस्तुत शीर्षकमा अनुसन्धान गर्न स्वीकृति प्रदान गरी शोधपत्र लेख्ने अवसर प्रदान गर्नुहुने विभागीय प्रमुख प्रा. राजेन्द्र सुवेदीज्यू तथा कीर्तिपुर केन्द्रीय क्याम्पसअन्तर्गत नेपाली विभागप्रति म कृतज्ञ छु ।

प्रस्तुत शोधपत्र लेखनमा सामग्री सङ्कलनका सन्दर्भमा अमूल्य सहयोग गर्नुहुने त्रि.वि. केन्द्रीय पुस्तकालय परिवारप्रति कृतज्ञता-ज्ञापन गर्दछु ।

प्रस्तुत अनुसन्धान कार्य गर्नका लागि सामग्री सङ्कलनका क्रममा आफ्ना सम्पूर्ण व्यक्तिगत तथा पारिवारिक कुराहरूको सत्य तथ्यमा आधारित जानकारीहरू दिँदै सहयोग गर्नुहुने शोध नायक वीरेन्द्रबहादुर शाह तथा साहित्यकारद्वय नरेन्द्रराज प्रसाईं र इन्दिरा प्रसाईं प्रति पनि म कृतज्ञ छु ।

शिक्षाको उज्यालोतिर लागि रहने प्रेरणा र पृष्ठभूमिको काम गर्ने मेरा बुवा श्री चेतनाथ न्यौपाने तथा आमा अम्बिका न्यौपानेप्रति म चिर ऋणी छु । ‘शिक्षा नै मानवको अमूल्य सम्पति हो’ भन्ने कुरालाई भित्रदेखि नै बुझेर मेरो अध्ययनको यो क्षणसम्म सधैं प्रेरणा सहयोग र सुझाव दिइरहने मेरा दाजु वासुदेव न्यौपाने, भाउजू दया न्यौपाने, दिदी गंगादेवी न्यौपाने तथा भाइ सनतकुमार न्यौपाने, सौगात न्यौपाने, प्रकृति न्यौपानेप्रति म सदा कृतज्ञ छु । साथै महिला शिक्षाको महत्त्व बुझेर घरायसी कामकाजमा सहयोग गरी

पठन पाठनको राम्रो व्यवस्था निर्माण गरी सुवर्ण अवसर प्रदान गर्ने मेरा श्रीमान् माधव मरहट्टा, जेठाजु रामजी मरहट्टा र छोराहरू अनन्त मरहट्टा, केदार मरहट्टा साथै सासू दिलकुमारी मरहट्टाप्रति पनि म त्यति नै कृतज्ञ छु । साथै मेरी छोरी सुसन मरहट्टाले ज्ञानी बनेर मलाई पठनपाठन गर्न सहयोग गरेकाले उनलाई म धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

सहृदयी साथीको हैसियतले मेरो निराशाका क्षणहरूमा समेत हौसला प्रदान गर्दै लेखनका क्रममा आवश्यक सल्लाह र सहयोग प्रदान गर्नुहुने साथीहरू विष्णुप्रसाद ज्ञवाली तथा राजेन्द्र पौड्याल प्रति आभार व्यक्त गर्दछु ।

यस शोधपत्रलाई छिटो र छरितो रूपमा टङ्कण गरेर सहयोग गर्ने कम्पटाइप ट्रेनिङ्ग सेन्टरका भाइ मनिष महर्जनलाई पनि धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

अन्त्यमा, यस शोधपत्रको आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि त्रिभुवन विश्वविद्यालय नेपाली केन्द्रीय विभाग, कीर्तिपुर समक्ष प्रस्तुत गर्दछु ।

मिति:

दुर्गादेवी न्यौपाने
एम.ए.दोस्रो वर्ष
त्रिभुवन विश्वविद्यालय
नेपाली केन्द्रीय विभाग
कीर्तिपुर
२०६६

विषयसूची

पहिलो परिच्छेद

शोधपरिचय

१.१	शोधशीर्षक	१
१.२	शोधकार्यको प्रयोजन	१
१.३	विषयपरिचय	१
१.४	समस्याकथन	२
१.५	शोधकार्यको उद्देश्य	२
१.६	पूर्वाध्ययनको विवरण	२
१.७	शोधकार्यको औचित्य तथा महत्त्व	५
१.८	शोधविधि	५
१.९	सीमाङ्कन	५
१.१०	शोधकार्यको रूपरेखा	५

दोस्रो परिच्छेद

वीरेन्द्रबहादुर शाहको जीवनीको अध्ययन

२.१	जन्म र जन्मस्थल	७
२.२	पुर्खा, वंशपरम्परा तथा पारिवारिक पृष्ठभूमि	७
२.३	नामकरण	८
२.४	बाल्यकाल र पालनपोषण	८
२.५	चूडाकर्म	९
२.६	शिक्षादीक्षा	९
२.७	विवाह	१०
२.८	बसोबास	११
२.९	आजीविका	११
२.१०	भ्रमण	१२
२.११	रुचि तथा स्वभाव	१३

२.१२	साहित्यिक प्रेरणा र प्रभाव	१४
२.१३	पारिवारिक वियोग	१५
२.१४	मान सम्मान तथा पुरस्कार र पदकहरू	१५

तेस्रो परिच्छेद

वीरेन्द्रबहादुर शाहको व्यक्तित्वको अध्ययन

३.१	व्यक्तित्व निर्माणका प्रमुख आधारहरू	१७
३.१.१	व्यक्तित्वको बाह्य स्वरूप	१७
३.१.२	आन्तरिक व्यक्तित्व	१८
३.२	व्यक्तित्वका विभिन्न पाटाहरू	१८
३.२.१	प्रशासनिक व्यक्तित्व	१८
३.२.२	शिक्षक व्यक्तित्व	२०
३.२.३	धार्मिक व्यक्तित्व	२१
३.२.४	समाजसेवी व्यक्तित्व	२१
३.२.५	कर्मयोगी व्यक्तित्व	२२
३.२.६	साहित्यिक व्यक्तित्व	२३

चौथो परिच्छेद

वीरेन्द्रबहादुर शाहको कृतित्वको अध्ययन

४.१	आत्मकथाको सैद्धान्तिक स्वरूप	२५
४.१.१	आत्मकथाको अर्थ र परिभाषा	२५
४.१.२	आत्मकथाका आधारभूत तत्त्वहरू	२६
४.१.२.१	जीवनभोगको वर्णन	२६
४.१.२.२	परिवेशचित्रण	२७
४.१.२.३	तटस्थता	२७
४.१.२.४	पात्र	२८
४.१.२.५	सङ्गठन	२८
४.१.२.६	भाषा, शैली	२९

४.२	वीरेन्द्रबहादुर शाहको 'मेरो पूर्ववर्ती कथा' को विश्लेषण	२९
४.२.१	रचना र प्रकाशन	२९
४.२.२	शीर्षक	३०
४.२.३	संरचना र स्वरूप	३०
४.२.४	विषयवस्तु / जीवनभोगको बयान	३१
४.२.५	परिवेश र प्रकृतिचित्रण	६०
४.२.६	तटस्थ अभिव्यक्ति	६२
४.२.७	चरित्र चित्रण / पात्र	६४
४.२.८	सङ्गठन	६५
४.२.९	भाषाशैली	६६
४.३	वीरेन्द्रबहादुर शाहको 'जङ्गलको मान्छे' कविता सङ्ग्रहको सक्षिप्त अध्ययन	६८
४.३.१	रचना र प्रकाशन	६८
४.३.२	शीर्षक	६८
४.३.३	संरचना र स्वरूप	६९
४.३.४	विषयवस्तु	७०
४.३.५	लय तथा भाषाशैली	७१

पाँचौं परिच्छेद

उपसंहार

५.१	सारसंक्षेप	७२
५.२	निष्कर्ष	७३

सन्दर्भ ग्रन्थ-सूचि